

MOTERS VAIZDAVIMO STEREOTIPAI IR JŲ MODIFIKACIJOS XX A. ANTROSIOS PUSĖS LIETUVIŲ PROZOJE

Irena Klimašauskienė, Rūta Kailiūtė

Šiaulių universitetas

Vilniaus g. 88, LT-76285 Šiauliai

Įvadas

Literatūros sociologija kaip tarpinė socialinių ir humanitarinių mokslų disciplina šiandien vis labiau aktualizuojama. Feministinė literatūros kritika remiasi sociologija, nes ją domina „socialinė“ lyties (gender) samprata, jos funkcionavimas atitinkamoje visuomenėje (arba erdvėje) tam tikru laiku, tam tikroje vietoje. Dažniausiai lytis (gender) yra suvokiama kaip socialinio ir kultūrinio vaidmens prisiėmimas, realizavimas, nes „seksualiniai atributai yra biologiškai duoti, lytis yra istorinio proceso produktas“ (Lober, 1994, p. 21). Šiuolaikinis feminizmas aktualizuoja stereotipą kaip neatsiejamą nuo lyties ir jos identifikacijos tiek kultūrinėje, tiek istorinėje-socialinėje terpėje. Stereotipas – tai supaprastinta, lengvai atpažįstama socialinė reikšmė; tai „bendra nuomonė apie vienokių ar kitokių bruožų pasiskirstymą žmonių grupėse“ (Маїєвс, 1999, c. 479).

Lyčių stereotipai – tai stabili ir nuolat kintanti struktūra, nulemta kultūros, epochos, tradicijų ir daugelio kitų veiksnių. Kintant socialiniams, ekonominiams, politiniams, filosofiniams, religiniams ir kt. faktoriams, kinta ir lyčių vaidmenys, jų samprata, transformuojami tradiciniai lyčių stereotipai. Patriarchalinėje visuomenėje susiformavę lyčių stereotipai dar ir šiandien daro įtaką „moteriškumo“ ir „vyriškumo“ sampratoms. Tradicinė moteris įvardijama kaip švelni, romi, jausminga, pasikliaujanti intuicija, pasiaukojanti šeimai, puoselėjanti papročius; tradicinis vyras yra fiziškai stiprus, seksualus, pasitikintis savimi, nepriklausomas, atkaklus, kovojantis dėl valdžios, dominuojantis, racionalus. Lyčių stereotipai šiuolaikinėje būtyje ir buityje praranda savo prasmę, tampa nebeaktualūs. Tai užfiksuojama ne tik realiame gyvenime, socialinėse normose, psichologų darbuose, bet ir literatūroje, kuri, anot J. Kristevos, „įvardija tai, apie ką nekalbama visuomenėje – apie kūno paslaptis, sapnus, slaptus džiaugsmus, gėdą, antrosios lyties neapykantą“ (cit. iš Pavilionienė, 1998, p. 75).

Straipsnio tikslas – atskleisti moters vaizdavimo stereotipus XX a. antrosios pusės lietuvių prozoje, taikant literatūros sociologijos, feministinės literatūros kritikos ir istorinę-kultūrinę metodologijas. Bus remiamasi Ievos Simonaitytės, Jonės

Balčiūnaitės tekstais ir Renatos Šerelytės romanu „Ledynečio žvaigždės“.

Sovietinės moters triada

XX a. 5–6-ajame dešimtmetyje lietuvių literatūroje pradėtas kurti sovietinės moters idealas turėjo jungti triadą: žmona – darbuotoja – motina. Šio laikotarpio literatūroje nuolat akcentuojama moteris darbuotoja kaip naujo gyvenimo nauja herojė. Vienas pirmųjų naują moters paveikslą bando kurti J. Avyžius. Jo kūrybos paieškas, susijusias su naujo teigiamo tarybinio herojaus kūrimu, apibendrina knyga „Išsivadavimas“ (1951).

Privačios ir viešosios erdvės apibrėžimas ir moterų išstūmimas iš pastarosios erdvės pastebėtas jau tradicinėje visuomenėje. Būtent privatumo / viešumo dichotomija leidžia kalbėti apie naujų moters vaizdavimo stereotipų kūrimą lietuvių 5–6-ojo dešimtmečio literatūroje. Šiuo požiūriu svarbi rašytoja I. Simonaitytė. Savo kūryboje niekada nevengusi socialinės problematikos, o vaizduodama veikėjus nevengusi jų klasikinės priklausomybės, rašytoja gana lengvai įsiliejo į tarybinės literatūros gretas. 5-ajame dešimtmetyje pasmerkusi praeities ydas (aps. „Molinis ir Liaudžemis“), sukūrusi naujo gyvenimo vaizdą (aps. „Automobilis“), apysakoje „Pikčiurnienė“ (1953) apibendrina savo pastangas. Pasakojimo centre – ryškus neigiamos herojės moters paveikslas. Čia, anot V. Kubiliaus, I. Simonaitytė kūrė groteskišką „buožės“ godumo ir žiaurumo simbolių (Kubilius, 2001, p. 451).

Tradiciskai vaizdavusi šeimos gyvenimo kroniką, kur dominavo chronologinė laiko tėkmė, šioje apysakoje I. Simonaitytė ypač akcentuoja ir ryškina atvirą, istorinį laiką. Tai atitinka vieną svarbiausių socialistinio realizmo stereotipų: vaizduoti istorinio laiko apribotos vienos epochos žmonių būtį progresyviame istorijos judėjime. Lyties požymis čia neturi didelės reikšmės – kuriamas visų pirma socialinis stereotipas. Teismo scena apysakoje ir yra svarbiausia, kad būtų tinkamai sudėlioti ideologiniai akcentai. Pikčiurnienės socialinio žlugimo perspektyvą autorė piešia grotesko priemonėmis: Bušė laimėjo bylą, bet oriai ir išdidžiai jai teismo palikti nepavyko. Salėje ji suklupo, žirgai, įkinkyti į karietą, – jos valdžios simbolių – pasibaidė: „Pėsčia einantieji paliko stovėti ir išsižioję žiūrėjo įkandin

karietos, kurioje stovėjo moteris pasiūšaisiais plaukais, su skepeta kreivai ant pečių, purvinu veidu ir beprotiškai išverstomis akimis. Ji, pasilenkusi per vežiko pasostę, mušė arklius botkočiu. Karieta nužė lyg audra, paskui save palikdama kažkokį dvokiantį garą“ (Simonaitytė, 1975, p. 165). Autorė per visą apysaką nuolat pabrėžia, kokia Bušė negraži, pajuodėlė, o jos išvaizdą su charakterio ypatybėmis susieja semantinė pavardės Pikčiurnienė reikšmė. Neigiamos veikėjos paveikslas ryškiai atstumiančiai išvaizda – svarbus stereotipo kūrimo būdas to meto literatūroje. Tinkamus ideologinius rėmus visam pasakojimui nubrėžia epilogas, beje, labai svarbi I. Simonaitytės kūrinių struktūros dalis. Simbolinė pabaiga visiškai atitinka pokario metais lietuvių literatūroje buvusią privalomą laimingos pabaigos formulę: pikti priešai nubauti, naujieji teigiami herojai (čia – Jurgis Būblys) „išlaisvintoje žemėje įžiebė šviesą ir sukūrė laimingą gyvenimą“, – toks paskutinis apysakos „Pikčiurnienė“ sakiny.

Savotiška apysakos „Pikčiurnienė“ stereotipų kūrimo istorija pasikartoja XX a. pabaigoje. J. Balčiūnaitės romane „Situacija“ simboliška tai, kad šis kūrinys pasirodė po 40 metų, ir tai, kad čia visiškai nuvainikuojamas tarybinės moters, naujo gyvenimo aktyvistės, mitas. Tačiau akivaizdu, kad ir šiame romane moters paveikslas kuriamas taip pat pagal išankstines ideologines nuostatas. Tik čia neigiama herojė – Gerarda Stumraitė-Rybakova, kurią nusiņeša į praeitį nauji istoriniai XX a. pabaigos įvykiai. Gerarda pasiekia aukštas ministrės pareigas – tai būtų aktyvios ir veiklios moters idealas, tačiau jos gyvenimo istorija nuvainikuoja šį mitą. Visa Lietuvos per sovietmetį išgyventų įvykių panorama tarsi veidrodyje atsispindi šios veikėjos paveiksle. Autorė šaržuoja ir hiperbolizuoja kurdama atstumiančios išvaizdos moterį. Gerardos portrete tarsi sužymėti visi jos gyvenimo posūkiai ir vingiai, į kurių apmąstymus ir leidžiasi pagrindinė veikėja. Pasakojimas konstruojamas kaip pačios Gerardos prisiminimas, todėl kuriama autentiškumo ir emocinio įtaigumo atmosfera. Latvių tyrinėtoja Sandra Meškova, kalbėdama apie moterų literatūroje dominuojantį memuarinį pasakojimo pobūdį, pabrėžia, kad „praeitis ne šiaip sau guli ten, atmintyje, bet ji turi būti aktualiziuota, kad taptų atmintimi“ (Menskova, 2002, c. 287). J. Balčiūnaitės romane Gerardos praeitį aktualizuoja nauji visuomeninio politinio gyvenimo vėjai, nors Gerardos valdžios simbolis, T formos stalas, ministerijoje dar tebelaukia jos, bet romanas irgi užbaigiamas simboliškai: gairus pavasario vėjas išsklaido kabinete pelėsių kvapą. Vaizduodama pagrindinę veikėją autorė nuolat pabrėžia, kaip nyksta iš jos paveikslas moteriškumo požymiai. Ištekėdama už politiškai patikimo Rybakovo, ji įsitvirtina vyrų, t. y. valdžios, pasaulyje, perima iš jų agresyvumą, valdingumą ir žiaurumą.

Motinytė, meilė ir švelnumas (amžinosios moteriškosios vertybės) atmetama kaip praeities atgyvenos.

J. Balčiūnaitės romane „Situacija“ sukurtas žiaurios ir godžios moters paveikslas. Kiekviena totalitarinė ideologija tokioms moterims palanki. Anot V. Daujotytės, „Situacija“ – geras priešnuodis nepamatuotam moterų idealizavimui“ (Daujotytė, 2001, p. 807). Prieš idealizavimą nukreiptas ir šiuolaikinėje lietuvių literatūroje vaizduojamas moters paveikslas.

Namų moteris

Šiuolaikiniuose literatūros tekstuose (ypač romanuose) moterys internalizuoja kultūrinės moteriškumo vertybes, emancipacija tampa kasdienybės akstiniu. Postmodernus feminizmas vis daugiau domisi „platesniais lyčių skirtumais ir ieško naujų teorinių, epistemologinių ir etinių modelių, kurie padėtų iš naujo suvokti patį skirtingumą apskritai. Tai darydami, feminizmo teoretikai plačiai perima struktūralistinę ir postruktūralistinę metodologijas, pradedant semiotika, baigiant psichoanalize ir dekonstruktyvumu“ (Gruodis, 1995, p. 34).

Renata Šerelytė yra viena skaitomiausių šiuolaikinių rašytojų. Jos kūriniai patrauklūs realistine, modernistine, postmodernistine tematika. Čia fantastiniai vaizdai susipina su kasdienybės realijomis: noras pabėgti nuo realybės pagrįstas troškimu pakeisti būtąjį ir esamąjį laikus į neaiškias vizijas, kurios dažniausiai realizuojamos sapnuose. Renatos Šerelytės kūrinuose figūruoja moterys, todėl feministinis aspektas yra akivaizdus. Renata Šerelytė yra viena pirmųjų Lietuvos rašytojų, atkreipusių dėmesį į kuriančią moterį: moterų vaizdavimas jos prozoje yra specifinis, neatitinkantis tradicinio mąstymo.

Reikia konstatuoti, kad moderninėje / postmoderninėje lietuvių literatūroje namų moters stereotipų variantai vis dar neretai reprezentuojami pagal grynai arba santykinai patriarchalinį modelį. Moteris yra namų šeimininkė, kuri kursto namų židinį, atlieka visus buitinius darbus, prižiūri vaikus – ji veikia privačioje sferoje. Tokia yra Žemaitės „Marčios“ veikėja Katrė, Vaižganto „Mykoliuko ir Severiutės“ – Severija, I. Simonaitytės romane „Vilius Karalius“ – Grėtė. Tokių paveikslų plejada kuria vientisą tik šitaip save realizuojančios moters paveikslą. Šiuolaikinėje literatūroje vis dar vaizduojamas paveikslas tradicinės moters, bandančios išlaikyti senąsias vertybes ir nepasiduodančios naujoms ideologijoms. Tačiau vis dažniau fragmentiškai kuriami paveikslai, kai moteris dar nevysiškai suvokia savo lyties identitetą. Tokia moteris yra atsidūrusi tarp tradicijos ir „naujojo pasaulio“. Moteris vaizduojama sutrikusi, nes nebegali pasikliauti tradicinėmis vertybėmis, o naujosios tiesos vis dar yra svetimos, todėl gąsdinančios. Savotiškoje tarpinėje padėtyje atsidūrusios moters perso-

nažo pozicija fiksuojama tokiuose literatūros kūrinuose kaip V. Bubnio „Rudens Ekvinokcija“, V. Juknaitės „Stiklo šalyje“, B. Vilimaitės novelių rinkinyje „Užpustytas traukinys“. Posovietinėje kultūroje vis dar vešintis patriarchalinis mąstymas sukėlė krizę žmogui, gyvenančiam kolektyvinės visuomenės principais, parodė individualizaciją kaip galimą, tačiau vis dar svetimą, neigiamai nusakomą naujovę. Sugriuvus „Didžiąjai Imperijai“, pirmiausia vėl buvo sugrįžta prie patriarchalinių vertybių, o iškelta laisvės kaip laisvo individo idėja moteriai dar buvo nepakeliama: „Po 1989-ųjų ir toliau garbintas moters pasiaukojimas, šįsyk dėl individualios (vyro) autonomijos rinkoje. Kaip idealas, propaguotas XIX amžiuje, ar tarpukario modelis, kuris šeimoje reiškė sferų pasiskirstymą pagal lytis“ (Daugirdaitė, 2000, p. 129).

Šiuolaikinės lietuvių prozos atstovė R. Šerelytė romane „Ledynmečio žvaigždės“ vaizduoja posovietinę santvarką, kurioje moteris bando lauzyti binarinę lyčių opoziciją „pasyvi namų moteris / fiziškai, socialiai aktyvus vyras“ ir ištrūkti iš namų erdvės. Išskylantys lyčių stereotipų variantai priklauso ne tik nuo erdvės, laiko, bet ir nuo generacijos: jaunoji karta dažniausiai bando transformuoti tradicijas, vidurinė karta vis dar gyvena pagal senąją tvarką, tačiau namai jai nebeturi tradicinės reikšmės, o senoji karta gyvena nepažeisdama nusistovėjusios vertybių skalės. Romane veikianti senelė atstovauja senajai kartai: ji yra tipiška patriarchalinės visuomenės lyčių stereotipų reprezentantė, užpildanti binarinę opoziciją jos nepažeisdama. Ji rūpinasi namais, nes tai vienintelė vieta, kur ji gali būti valdinga ir aktyvi: „– Atnešk malūną!.. – riktelėjo senelė, iškišusi galvą pro duris. Rankose laikė vakarykščių barščių puodą, kurį išpylė čia pat, po langais, į jurginus“. Tai kolektyvinio mąstymo žmogus, kuriam būdingas universalumas, tradiciškumas, saugumas: ji jaudinasi, kad visi kaimo žmonės baigia bulves nukasti, o ji ne. Sovietinės santvarkos sugriuvimas nekeičia jos rūpesčių. Senelė romane funkcionuoja kaip vienintelis namų moters reprezentantas, kuris atstovauja patriarchaliniam lyčių stereotipui, neardančiam binarines lyčių opozicijas.

Vidurinei kartai R. Šerelytės romane „Ledynmečio žvaigždės“ atstovauja senelės marti (pagrindinės herojės motina). Motina yra sovietmečio vaisius, todėl ji vadovaujasi „naujai sukurtomis“ vertybėmis: namai tėra tik vieta, kurioje gyvenama, valgoma, geriama; čia nėra senelės namų šilumos ir jaukumo. „Patriarchalinės tradicijos požiūriu, moters blogis – tai jos menkavertis dvasingumas: silpna logika ir valia, moralinis nepastovumas, perdėtas emociingumas ir nesugebėjimas pakilti virš savo juslingumo“ (Jekentaitė, 1993). Motina įkūnija patriarchalinę moters blogį: ji neturi Dievo, gyvena be jokių moralinių nuostatų, o gyvenimą tvarkosi taip,

kad gera būtų tik šiandien. Motinos vertybių skalė jau yra kitokia (suformuota sovietmečio, o ne tradicijos), todėl ir savęs, kaip namų moters, suvokimas jau yra kitoks, šiek tiek deformuojantis binarines lyčių opozicijas.

„Sovietinį požiūrį į moterį formavo dvi tendencijos, iš esmės viena kitai prieštaraujanti ir todėl psichologiškai žlugdančios, vedančios į sąmonės skilimą (angl. mind splitting): viešasis, oficialusis moters darbininkės, darbo pirmūnės, beveik darboholikės, visuomenininkės, aktyvistės, žvelgiančios nuo žurnalų viršelių, ir privatusis, neoficialusis – tobulos žmonos ir motinos, šeimnininkės, meiluzės“ (Daugirdaitė, 2000, p. 64). Jaunosios kartos atstovė nagrinėjamame romane trokšta gyvenimą susikurti pagal „naujojo“ pasaulio taisykles. R. Šerelytės romano „Ledynmečio žvaigždės“ pagrindinė veikėja siekia savo gyvenimą realizuoti „už namų“ esančioje erdvėje. Jos visos svajonės ir siekiai yra nukreipti nuo namų: didžiausiu siekiu tampa noras išsilaisvinti iš tradicijos varžtų ir gyventi be taisyklių. Tai moteris, siekianti kūrybos ir šeimos.

Moteris motina

Reprodukcinė moters veikla jau nuo seno sureikšminama visose kultūrose. Moters pareiga tampa gimdyti vaikus ir atlikti globojamąją bei auklėjamąją funkcijas. Motina yra namų moteris, kuri veikia privačioje sferoje ir atstovauja gamtiniam pradui. Viena pagrindinių jos, kaip gamtos atstovės, funkcijų – tai giminės pratęsimas. Pasak Šv. Rašto, „moterys leistos į šį pasaulį tam, kad mylėtų, daugintųsi ir augintų dorą žmoniją“ (cit. iš Ciplijauskaitė, 1998, p. 28). Šiuolaikiniame pasaulyje vis dar yra gaji tradicinės šeimos motinos samprata, o moteris tapatinama su motina, nes jos biologinė paskirtis vaiko išnešiojimas ir gimdymas. Biologinių ir socialinių funkcijų sutapatinimas apibrėžia moters kaip motinos erdvės ribotumą ir visuomeninį neveiklumą: ji yra namų šeimnininkė, žmona ir savo vaikų auklė.

Be tradicinės šeimos motinos, egzistuoja ir kitos motinystės reprezentavimo skirtys, kurios patriarchalinėje visuomenėje nesąmoningai buvo tapusios tabu. Motinystę ignoruojanti moteris tik šiandieninėje visuomenėje įvardijama kaip realiai esanti, nors ji egzistavo visuomet. Tradiciniu požiūriu, tokia moteris yra ta, kuri, atsisakydama gyvenimo santuokoje su vyru, nesąmoningai ignoruoja motinystę. „Vyras ir vedybos moteriai dažnai reikalingi kaip priemonė pagimdyti ir įtvirtinti savo kūniškumą, sukuriant naujus kūnus. <...> Vedybų įstatymiškumas suteikia galimybę maksimaliai išnaudoti vyrą giminei pratęsti“ Хамитов, 2001, c. 72). Moderniame pasaulyje moteriai pačiai leidžiama pasirinkti gyvenimo būdą, kartu ir priimti ar ignoruoti motinystę. XIX a. moters didžiausias noras buvo ištekėti, o „gerosios“ moters mote-

riškumas buvo tapatinamas su motinyste, ją laikant tikrąja „gerosios“ moters priederme“ (Daugirdaitė, 2000, p. 35). Šiuolaikinės moterys, kurios yra kultūrinio pasaulio atstovės, motinystę vis dar nesąmoningai sieja su namų moters vaidmenimis, todėl gyvena savarankiškai, nuo niekieno nepriklausomos. Tai tradicijų nesusaistytos moterys, kurių vertybių skalė jau kita: vedybos joms asocijuojasi su suvaržymu, vaikų gimdymu ir auginimu. Motinystę ignoruoti gali arba visiškai seksualiai pasyvios, arba seksualiai nesuvaržytos moterys, kurios neieško to vienintelio vyro, kuris galėtų būti jų sutuoktinis ir potencialus vaikų tėvas. Motinystė yra svarbi filosofinė problema, anot J. Kristevos, susijusi su šventojo moteriškumo reprezentacija, Dievo Motinos Mergelės Marijos kultu. Nekaltoji Mergelė yra „savo sūnaus *Motina* ir jo *Duktė*. Marija kartu yra ir *sutuoktinė* ir realizuoja trigubą moters metamorfozę pačioje glaudžiausioje giminytės sistemoje“ (Kristeva, 1995, p. 504). Taigi „moters heteroseksualumas yra trikampis ir reikalauja trečio žmogaus – vaiko – dėl savo struktūrinio ir emocinio užbaigtumo“ (Чодорой, 2000, c. 71). Seksualinę laisvę propaguojančios moterys apsiriboja tik savimi ir seksualiniu partneriu, taip dar kartą paneigdamos motinystės galimumą. Lesbietės, biseksualės, prostitutės ir kitos seksualine laisve besimėgaujantės atmeta motinystę kaip tokią galimą. „Meiluzė susijungia su vyru ne kaip giminės pratęsėja ir yra laikoma paslapyje, žmona susijungia su savo vyru apsiribodama giminės stichiškumu, ji ne visada pasirengusi, tačiau visada privalanti pagimdyti jam naująjį kūno atstovą“ (Хамитов, 2001, c. 72). Prostitutės mylisi ne tam, kad gimdytų vaikus, bet kad užsidirbtų pinigų. Kūnas joms yra profesijos įrankis, panaudojamas kaip vienas pagrindinių pragyvenimo šaltinių.

Tradicinei šeimos motinai atstovauja senelė, kuri veikia tik uždaroje kaimo erdvėje, yra patriarchalinių pažiūrų moteris, moteriškumą siejanti su namais ir su šeima. Ji yra tiek biologines, tiek socialines motinos funkcijas atliekanti moteris, kuriai namų butis ir šeima yra pirmoje vietoje. Kitokios motinystę ignoruojančios moterys. Tokį naują kuriamą moters stereotipą randame ir R. Šerelytės romane „Ledynečio žvaigždės“. Nagrinėjamame kūrinyje vaizduojamos prostitutės yra pagrindinės šio stereotipo reprezentantės. Jos nebando sukurti tradicinės šeimos, tik ieško pasitenkinimo, o vyro ieško ne visam gyvenimui, bet vienai nakčiai: „– Jei nemoki verbuoti bernų, mauk namo! – iškošė pro dantis stambesnioji. / – Paleido tokį bachūrą!.. – pridūrė kita ir nusikeikė. – Jam iš visų kišenių doleriai verčiasi!..“ (Šerelytė, 1999, p. 161). „Prostitutė – tai nuobodulio moteris, kuriai noras būti nepriklausomai dominuoja prieš norą pratęsti giminę ir netgi seksualumą“ (Хамитов, 2001, c. 183). Nepriklausomybę joms suteikia gauti iš vyrų pini-

gai, todėl ir romane veikiančios prostitutės ieško turtingo objekto, kuris joms tokiu būdu galėtų suteikti laisvę. R. Šerelytė vaizduoja ir kitas palaido elgesio merginas, kurios į vyrą žiūri tik kaip į jų aistrų patenkintojus, iš kurių jos nereikalauja netgi užmokesčio. Jos taip pat savo elgesiu neigia motinystę. Motinystę ignoruojančiomis arba jos nesuvokiančiomis moterimis galėtume pavadinti ir romanuose tik siužetiškai pasirodančias biseksuales ir lesbietes. Jos nebando moteriškojo trikampio heteroseksualumo užpildyti trečiuoju asmeniu – vaiku. Lesbietės atstovauja seksualinėms mažumoms. Jų lytinė orientacija yra kitokia: jos nėra heteroseksualios, todėl ir motinystė yra neįmanoma. Rebeka (biseksualė) yra šiuolaikinė moteris, kuriai tradicinės vertybės nebeturi reikšmės, o noras patenkinti savo fiziologinius potraukius tiek su vyru, tiek su moterimi šią veikėją leidžia interpretuoti kaip motinystę ignoruojančią. Tiek biseksualės, tiek lesbietės yra šiuolaikinės visuomenės atstovės, kurioms tradicija nebeturi jokios reikšmės, todėl ir motinystė nėra svarbi.

Keliaujanti moteris

R. Šerelytė romane „Ledynečio žvaigždės“ panaudoja vis naujų moters vaizdavimo rakursų: čia atsiranda ir keliaujančios moters motyvas. Kelionė nuo seno siejama su vyriškuoju pasauliu: vyras yra fiziškai ir socialiai stiprus, mokantis kovoti tiek už savas teises, tiek ir už gyvybę, todėl gali keliauti. Kelionės motyvas susijęs su *Bildungsroman*, „kurio pagrindinis personažas dažniausiai būdavo vyras“ (Ciplijauskaitė, 1998, p. 33). Vyru buvo suteikiamos visos galimybės keliauti ne tik geografiškai, bet ir dvasiškai, tobulumo link. Moteris vaidino tik „dvasios įkvėpėjos“ vaidmenį. Šiuolaikinėje kultūroje moteris pradeda laužyti įsigalėjusius lyčių stereotipus, todėl atsiranda ir keliavimo, kaip savęs atradimo, perspektyva. R. Šerelytės romano pagrindinė herojė keliauja iš kaimo į miestą. Ji nenori būti tradicine moterimi, todėl siekia pereiti iš privačios sferos į viešąją: ji pasirengusi kovai ir kelionei: „– Noriu į miestą, – sumurmėjau užguldama stalą. – Mokytis. / – Mokytis!.. – net šoktelėjo senelė. – Ar pasiutai!.. Kuriam galui mokytis?.. Ar fermoje dirbti negerai?!“ (Šerelytė, 1999, p. 45). Šios veikėjos pasirinktas kelias nėra toleruojamas kaimo, nes išeiti gali tik vyras, bet herojė trokšta išvykti, nes tik miesto erdvėje ji mato savojo „aš“ išsivadavimą ir išsikristalizavimą. Miestas, į kurį buvo taip norima išvažiuoti, pirmiausiai parodomas ne kaip mokslo buveinė, bet kaip laisvo, nevaržomo, seksualinio gyvenimo pažinimo šaltinis. Iš universiteto herojė pasiima tik dėstytojos žodžius, kad „visas gyvenimas yra sapnas“ (Šerelytė, 1999, p. 81), ir toliau keliauja po savęs atradimo pasaulį. Ji klajoja viena savos realybės ir sapnų pasaulyje, tačiau jos vienatvė tampa ne

identiteto paieškos pagalbininke, o nusivylimo ir nuovargio išraiška. Nuovargis kyla iš nesugebėjimo visiškai reprezentuoti pasirinktą tradicinį vyrų gyvenimo modelį, nuo per didelio realaus ir įsivaizduojamo pasaulių neatitikimo.

R. Šerelytės romano „Ledynečio žvaigždės“ pagrindinės herojės veržimasis iš uždaro erdvės yra paremtas ne tik noru išsivaduoti iš visų moterų saistančių tradicinių normų, bet ir kūrybos siekimu, noru realizuoti save kaip kūrėją, visavertę visuomenės atstovę. Herojė pereina iš privačios sferos į viešąją: ji išėina iš namų į miestą ir bando save realizuoti kaip kuriantį žmogų. Ji tampa žurnaliste korespondente, stiliste, kuriančia ne sau, o kitiems. Deja, miesto erdvėje jos laukia dar didesnė sumaištis. Vietoje kūrybinės terpės herojė renkasi kavines, barus, o nuolatinis alkoholio ragavimas skatina sapnus ir klejojimus. Romano herojė atsiduria kryžkelėje: to, ko siekė, iš tiesų negali realizuoti, nes tai tėra tik sapnas ar haliucinacijos. Ji nebesugeba suvokti, kuo ji gyvena, ką kuria, o kas yra tik jos fantazijos vaisius. „Rašymas vėl virsta rašini-jū“ (Daujotytė, 2001, p. 783).

Išvados

Moters paveikslas XX a. antrosios pusės lietuvių prozoje parodo nuoseklią stereotipų modifikaciją. 5–6-ojo dešimtmečio lietuvių literatūroje imtas kurti sovietinės moters idealas, jungiantis triadą: žmona – darbuotoja – motina. Privatumo / viešumo dichotomija nulemia naujus moters vaizdavimo stereotipus. Ievos Simonaitytės apysakoje „Pikčiurnienė“ parodomas moters išėjimas iš privačios, šeimos erdvės į atvirą istorinį laiką, kuriamas socialinis stereotipas. Tarybinės moters stereotipas nuvainikuojamas J. Balčiūnaitės romane „Situacija“. Tradicinius moters stereotipus akivaizdžiai bando griauti šiuolaikinės prozos kūrėja Renata Šerelytė romane „Ledynečio žvaigždės“. Namų moters, motinos stereotipą reprezentuoja tik senosios kartos atstovės, vidurinė karta jau nebesugeba išlaikyti tradicinių vertybių, bet vis dar gyvena privačioje erdvėje, nors vertybių skalė jau sugriauta. Jaunosios kartos atstovės siekia visiškai atsiriboti nuo namų erdvės, todėl iškeliauja iš kaimo į miestą siekdamos įsitvirtinti kaip laisvas, nepriklausomas ir kuriantis individas. Naujojo gyvenimo ritmas įveikiamas, tačiau dar labai sunkus išsilaisvinimo trokštančiai moteriai.

Šaltiniai

1. Balčiūnienė, J. (1993). *Situacija*. Vilnius: Vaga.
2. Simonaitytė, I. (1975). *Pikčiurnienė*. Vilnius: Vaga.
3. Šerelytė, R. (1999). *Ledynečio žvaigždės*. Vilnius: Tyto alba.

Literatūra

1. Daujotytė, V. (2001). *Parašyta moterų*. Vilnius: Alma mater.
2. Daugirdaitė, S. (2000). *Rūpesčių moterų, moterų rūpesčiai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
3. Ciplijauskaitė, B. (1998). *Kintančio romano technikos kuriant moters paveikslus*. Naujoji Romuva, 2(522).
4. Gruodis, K. (1995). *Feminizmo ekskursai*. Vilnius: Pradai.
5. Jekentaitė, L. *Apie meilę, grožį ir moters savigarbą*. (1993, rugsėjo 10). Šiaurės Atėnai.
6. Kristeva, J. (1995). *Stabat Mater. Feminizmo ekskursai*. Vilnius: Pradai.
7. Kubilius, V. (2001). *XX amžiaus literatūra*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
8. Lorber, J. (1994). *The Porodoxes of Gender*. Yale.
9. *Moderniosios literatūros teorijos žinynas* (1998). Vilnius: Tyto alba.
10. Moi, T. (2001). *Lyties teksto politika*. ALK / Charibdė.
11. Pavilionienė, A. M. (1998). *Lyčių drama*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
12. Чодороу, Н. (2000). *Воспроизводство материнства: психоанализ и социология пола. Антология гендерной теории*. Минск: Профилен.
13. Майерс, Д. (1999). *Социальная психология*. Санкт-Петербург, Москва: Олма-Пресс.
14. Мешкова, С. (2002). *Реконструкция второй мировой войны в латвийской женской мемуаристике. Гендерные истории восточной Европы*. Минск: ЕНУ.
15. Хамитов, Н. (2001). *Философия и психология пола*. Киев: Ника-Сент.

Stereotypes of Women Portrayal and their Modifications in Lithuanian Prose of the Second Part of the 20th Century

Summary

The portrayal of a woman in the Lithuanian prose of the second part of the 20th century demonstrates consequent modification and transformation of stereotypes. In Lithuanian literature of 50-ies the ideal of a soviet woman, combining a triad within: wife- worker- mother, is formed. The dichotomy of privacy / publicity raises the new stereotypes of portraying women. In the novel "Pikčiurnienė" by I. Simonaityte withdrawal of a woman out of private family space to open historical time is depicted- a social stereotype is created. Jonė Balčiūnaitė dethrones the myth of soviet activist in novel "Situacija" which show up before 40 years. The representative of modern Lithuanian prose R.Šerelytė apparently tries to break traditional stereotypes of a woman. Only the representatives of old generation are capable to represent the stereotype of home wman and mother, the intermediate generation is already unable to sustain traditional values therefore it still lives in a private sphere although the scale of values is already destroyed. The youngest generation seeks to dissociate from the home sphere accordingly, women of this generation recedes from village to town trying to find their real "self" as a free and independent individual. The rhythm of a new life turns out to be surmountable therefore still very difficult for a woman who strives for liberation.